

ІНТЕГРОВАНЕ УПРАВЛІННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ МІЖНАРОДНИХ ВОДОТОКІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МЕХАНІЗМІВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Стаття присвячена основним аспектам інтегрованого управління водними ресурсами (ІУВР) міжнародних водотоків. Здійснено аналіз сутності ІУВР, досліджено актуальні проблеми та перспективи міжнародно-правової регламентації ІУВР щодо міжнародних рік, міжнародних річкових басейнів та інших транскордонних водотоків.

Ключові слова: міжнародні водотоки, міжнародно-правова регламентація, інтегроване управління водними ресурсами, басейновий принцип управління водними ресурсами.

Кулько А. В. Интегрированное управление водными ресурсами международных водотоков: проблемы и перспективы механизмов международно-правовой регламентации. Статья посвящена основным аспектам интегрированного управления водными ресурсами (ИУВР) международных водотоков. Осуществлен анализ сущности ИУВР, исследованы актуальные проблемы и перспективы международно-правовой регламентации ИУВР международных рек, международных речных бассейнов и других трансграничных водотоков.

Ключевые слова: международные водотоки, международно-правовая регламентация, интегрированное управление водными ресурсами, бассейновый принцип управления водными ресурсами.

Kulko A. V. Integrated water resources management of international watercourses: problems and prospects for the mechanisms of international legal regulation. The article is devoted to the principal aspects of integrated water resources management (IWRM) of international watercourses. The author analyses the nature of IWRM, current problems and prospects of the international legal regulation of IWRM concerning international river basins and other transboundary watercourses.

Keywords: international waters, international legal regulation, integrated water resources management, principle of river basin water management.

Прісна вода є ресурсом, що має надзвичайно велике значення для життя людей й економіки, дедалі активніше використовується практично в усіх сферах сільського господарства, енергетики, промислового виробництва та побутового водокористування [1; с. 71]. Водночас, прісна вода є ресурсом обмеженим, адже, по-перше, в результаті гідрологічного циклу загальний обсяг води залишається фіксованим [2; с. 44] і, по-друге, близько 70 % прісноводних запасів зосереджено у льодовиках Антарктики та Гренландії [3].

Проблеми забезпеченості прісноводними ресурсами зачіпають усі верстви суспільства і всі галузі економіки, при цьому набагато гостріше вони проявляються у державах, що розвиваються. За оцінками експертів, рівень «водного голоду» у найближчі десятиліття зросте більше, ніж у два рази. Якщо нині від нестачі води страждають 1,5 млрд. людей, то до 2050 р. їхня чисельність зросте до 3,5 млрд. [4].

Указані проблеми є вкрай актуальними і для нашої держави: Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами країн Європи і, водночас, до держав із найбільш значним антропогенним навантаженням на водні джерела [5]. Не дивно, що якість прісної води в Україні є, здебільшого, вкрай низькою.

Усвідомлення міжнародним співтовариством проблем, пов'язаних із кількістю та якістю прісної води, призвело до вироблення основ концепції ІУВР – інтегрованого управління водними ресурсами (англ. – IWRM, Integrated Water Resources Management) на початку 90-х рр. минулого століття на рівні Організації Об'єднаних Націй. Наразі принципи ІУВР застосовуються у багатьох державах щодо їхніх внутрішніх водних шляхів і прибережними державами – щодо міжнародних водотоків. Водночас, питання ІУВР залишаються малодослідженими українською наукою міжнародного права. Вказані обставини спонукають до подальших досліджень міжнародно-правових аспектів інтегрованого управління водними ресурсами міжнародних водотоків, в тому числі питань сутності, принципів, актуальних проблем та перспектив реалізації ІУВР міжнародних водотоків.

Проблеми, що стосуються якості прісної води, достатньо давно стали предметом уваги міжнародного співтовариства. В ряді актів декларативного характеру, прийнятих на конференціях, нарадах, засіданнях ООН та її органів, було констатовано, що проблеми, пов'язані із забезпеченням водними ресурсами, у значній мірі спричинені проблемами державного управління. При цьому, у багатьох державах використовується неефективний відомчий підхід до управління водними ресурсами, [6; с. 12], міжгалузеві зв'язки є слабкими [7; с. 208], а співробітництво держав щодо управління міжнародними водотоками – в основному формальним.

Виходячи з цих обставин, Конференція з води і навколишнього середовища та Конференція Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку, що відбулися, відповідно, у Дубліні та Ріо-де-Жанейро у 1992 р., надали обриси комплексного підходу до управління водними ресурсами для досягнення цілей сталого розвитку: було вироблено основи концепції ІУВР.

Основними принципами ІУВР, проголошеними у Дубліні та Ріо-де-Жанейро у 1992 р. і розвинутими на наступних форумах, стали: 1) принцип визнання прісної води вичерпним і уразливим ресурсом, важливим для підтримки життя, розвитку і навколишнього середовища; 2) комплексний підхід до розвитку і управління водним господарством, за участі користувачів, працівників плануючих організацій та осіб, які ухвалюють політичні рішення на всіх рівнях; 3) гендерний принцип: визнання того, що жінки відіграють центральну роль у забезпеченні, управлінні та охороні водних ресурсів; 4) визнання води економічним, а також соціальним товаром.

Зазначені принципи, отримавши підтримку міжнародної громадськості, були конкретизовані у рішеннях конференцій у Хараре та Парижі, а також засідання «Ріо+5» Комісії ООН зі сталого розвитку (Commission for Sustainable Development), що відбулись у 1998 р. [8; с. 7] На Всесвітньому саміті в Йоганнесбурзі у серпні 2002 р. було визнано, що екологічно безпечне водокористування можливе шляхом упровадження принципів ІУВР [9; с. 4–5]. У підсумковому документі «Майбутнє, якого ми хочемо» Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» 2012 р. (п. 120) підкреслено обов'язок світового співтовариства значно підвищити ефективність систем комплексного управління водними ресурсами на всіх рівнях [10; с. 29].

З огляду на потребу в інтегрованому управлінні водними ресурсами міжнародних водотоків прийнята у 1992 р. в рамках Європейської економічної комісії ООН так звана «Водна Конвенція» – Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер [11; с. 457] (Україна приєдналась до неї у 1999 р.) – містить норми, якими закріплено елементи ІУВР [12]. Водночас, цілий ряд її положень мають декларативний характер, існують проблеми і щодо норм, які стосуються контрольного механізму Конвенції.

З іншого боку, Конвенція 1992 р. сприяла розробці двосторонніх і багатосторонніх угод щодо транскордонних вод у регіоні СЕК ООН, зокрема, Конвенції щодо співробітництва з охорони та сталого використання ріки Дунай 1994 р. [13] (ратифікована Україною у 2002 р.) [14] та Конвенції про захист Рейну (Рейнська конвенція) 1999 р. [15; с. 31].

Водна рамкова директива ЄС 2000/60/ЄС (ВРД ЄС, англ. – Water Framework Directive, WFD), що наразі є керівним документом у сфері охорони води та водних ресурсів у Європі, закріпила інтегровану басейнову модель управління водними ресурсами в якості одного з основних принципів політики Євросоюзу у відповідній сфері [16].

ВРД ЄС вимагає від держав – членів ЄС досягнення «хорошого» стану всіх водних басейнів за кількісними та якісними показниками до 2015 р. Засобом для цього, відповідно до Директиви, є розробка та реалізація для всіх річкових басейнів планів управління та створення адміністративних одиниць та компетентних контрольних органів [17; с. 3].

Загалом Водна рамкова директива ЄС містить більшість елементів ІУВР. Серед них принципи комплексності захисту всіх вод – річок, озер, прибережних і підземних вод; басейновий принцип управління водними ресурсами; принцип широкого залучення громадян, зацікавлених сторін, громадських організацій; принцип послідовного удосконалення законодавства [18; с. 7–8].

Що стосується координації ІУВР міжнародних водотоків, то ВРД ЄС зобов'язує прибережні держави активізувати транскордонне співробітництво за принципом басейнового управління [19; с. 154–155]. Директивою передбачено, що щодо кожного міжнародного річкового басейну повинен бути прийнятий єдиний План управління, який містив би конкретні заходи, спрямовані на досягнення цілей, та строки здійснення таких заходів. Для його реалізації держави басейну зобов'язані створювати спільні інститути управління, які охоплюють весь річковий басейн. Плани управління міжнародними басейнами, як і національними, повинні переглядатись кожні 6 років [16].

Водночас далеко не всі держави ЄС ратифікували Конвенцію ООН про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків 1997 р. [20] (До Конвенції за даними на травень 2013 р. приєдналися лише 30 держав світу з необхідних 35 [21], Україна також не є її учасницею [22].) Відповідно, цей договір універсального характеру, який містить норми щодо інтегрованого управління водними ресурсами на міжнародному рівні, досі не набув чинності («План Хашимото II» Консультативного органу з води і санітарії при Генеральному секретареві ООН 2012 р. закликає держави стати сторонами Конвенції 1997 р. для того, щоб підвищити рівень упровадження ІУВР у транскордонному масштабі і досягти Цілей Розвитку Тисячоліття) [23; с. 5].

Загалом, європейський регіон, хоча й вважається найбільш успішним з точки зору впровадження ІУВР, характеризується цілою низкою серйозних проблем у цій сфері. Так, щодо деяких великих транскордонних рік Європи досі не укладено угод, які б охоплювали весь басейн, і, відповідно, не створено спільних органів, які б забезпечували ефективне співробітництво у масштабах басейну. В інших випадках рівень співпраці слабкий і не відповідає складним завданням встановлення балансу між конкуруючими напрямками водокористування, при врахуванні потреб охорони навколишнього середовища [24; с. 4–5].

Зокрема, деякі «рамсарські угіддя» (угіддя, які регулюються Конвенцією про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів 1971 р. [25], ратифікованою Україною у 1996 р. [26]), визнані такими однією «прибережною» державою, але при цьому поширюються на територію іншої держави, де їм поки не забезпечується захист. Інші угіддя знаходяться під захистом Конвенції, але були визнані такими окремо по обидві сторони кордону і не мають спільного офіційного визнання як транскордонні водно-болотні угіддя, що дозволило б налагодити спільне управління екосистемою [24; с. 4–5].

Виходячи з цього, не дивно, що в інших частинах світу принципи ІУВР наразі застосовуються лише щодо невеликої кількості міжнародних водотоків. Експерти ООН виділяють чотири основні типи проблем, що в тій чи іншій мірі пов'язані із відсутністю договірно-правових та інституційних механізмів, які були б надійною основою для ІУВР міжнародних водотоків.

Перш за все, слід зауважити, що наразі тільки щодо 40 % МРБ світу (із загальної кількості у 280) створені механізми спільного управління. По-друге, більшість з 200 існуючих угод щодо транскордонних водних об'єктів не відповідають основному принципу ІУВР – принципу комплексності – і стосуються здебільшого або виключно питань судноплавства та боротьби з повеннями, делімітації кордонів або окремих проектів розвитку водотоку, зовсім не регулюючи інші види використання. Така ситуація, зокрема, характерна для річкових басейнів Америки (Юкон, Сан-Хуан, Оріноко), Азії (Сонг Хонг, Іраваді, Торасі та Бенанін), Східної Африки (озеро Туркана) [27].

Крім того, у ряді випадків освоєння міжнародних водотоків регулюється угодами, учасниками яких є не всі держави басейну. У 80 % існуючих угод беруть участь тільки дві країни, хоча території інших держав можуть належати до того ж самого водотоку. Таким чином, держави – учасники таких «часткових» угод (якщо вони хочуть забезпечити інтегроване управління водотоками) повинні сподіватися на добру волю до співпраці держав, що не є сторонами угоди. В інших випадках учасники часткових угод приймають рішення, узгоджені лише між собою, і не враховують інтереси та потреби держав, які поділяють той же водотік, але не є учасниками угоди. Ці проблеми тією чи іншою мірою характерні для басейнів річок Амур, Конго, Ганг-Брахмапутра, Об, Меконг, Ніл.

По-четверте, для багатьох угод щодо водотоків характерні серйозні недоліки, положення договорів застарілі, не відповідають реаліям сьогодення та становлять серйозну перешкоду для співпраці із застосуванням принципів ІУВР [28]. Наприклад, угода, що регулює освоєння басейну річки Амазонка (Договір про співробітництво в Амазонії 1978 р.), не містить належних для застосування норм із врегулювання спорів [29]; до сфери дії Договору між США і Канадою про прикордонні води 1909 р. не включені внутрішні притоки міжнародних водотоків [30]; положення Конвенції про режим ріки Гамбія 1978 р. не поширюються на підземні води [31]; Угода з басейну озера Чад 1964 р. не зобов'язує держави здійснювати регулярний обмін інформацією [32].

Наразі однією з найбільш важливих проблем у сфері використання водотоків є зміни клімату та, відповідно, гідрологічного режиму водотоків. Для різних держав характерний різний рівень розробки та впровадження стратегій адаптації до зміни клімату. У той час, як зусилля з планування та оцінки варіантів адаптації на національному рівні здійснюються у більшості держав, подібні програми реалізуються тільки в декількох транскордонних басейнах Європи (загалом у світі ситуація є ще гіршою).

Виходячи з цього, крім усунення очевидних недоліків існуючих угод з управління транскордонними водотоками, важливо, щоб угоди або нормативні акти, прийняті для забезпечення їхньої реалізації, враховували значні зміни в запасах води і способи реагування на ці зміни. Так, кількість води, яка має бути забезпечена державами, розташованими вище за течією, державам, розташованим нижче, повинна бути виражена у відсотках від загального стоку, а не в конкретних цифрах. Це могло б забезпечити більш гнучку реакцію на мінливість стоку внаслідок змін клімату. Крім того, у процесі переговорів щодо транскордонних угод державам слід брати до уваги не тільки оптимістичні сценарії наявності води, але і ризик гідрологічних екстремумів.

В угоди щодо транскордонних вод рекомендується включати й спеціальні положення щодо просторового і часового розподілу водних ресурсів. Угоди, що передбачають конкретні правила водорозподілу, можуть, наприклад, надавати державам, розташованим вище за течією, можливість надавати менший обсяг води, ніж передбачено договором (але все ж забезпечувати визначену мінімальну кількість), протягом певного обмеженого періоду часу, з наданням прийняттого обґрунтування (наприклад, сильна посуха). Таке рішення може бути збалансовано компенсаційним механізмом, при якому держава, розташована вище за течією, повинна забезпечувати більшу кількість води в наступний період.

Ще одним варіантом забезпечення гнучкості угод є закріплення в них норм щодо проведення періодичного перегляду порядку розподілу водних ресурсів. Такі перегляди і можливі узгодження повинні підкріплюватися сезонними прогнозами, які враховують зміну клімату [33; с. 38–39].

Одним із способів вирішення можливих водних конфліктів й узгодження норм щодо водорозподілу в умовах зміни кліматичних умов є створення офіційно оформленої системи зв'язку між сторонами за допомогою, наприклад, спільних органів. В угоду слід включати зобов'язання щодо повідомлення та проведення консультацій у разі скорочення наявних водних ресурсів, як цього вимагає Конвенція з транскордонних водотоків 1992 р. (ст. 9 та ст. 10) [11]. Таким чином, спільні органи, що володіють широкими повноваженнями, компетенцією і юрисдикцією, відіграють дуже важливу роль у наданні угодам з транскордонних водотоків характеру «кліматостійких».

Що стосується міжнародних водотоків, частини яких знаходяться на території України, то, за оцінкою експертів ЄЕК ООН, одним з прикладів успішної реалізації елементів ІУВР є співпраця держав у басейні ріки Тиса – притоки Дунаю, до басейну якого належать території України, Румунії, Угорщини, Словаччини та Сербії. Співпраця у басейні Тиси видається експертам ООН успішною насамперед з точки зору моніторингу. Інформація, яка збирається для басейну Тиси, є більш комплексною, ніж інформація для басейну Дунаю в цілому. З 1995 р. діє транснаціональна мережа моніторингу (ТНСМ) – басейнова система моніторингу Міжнародної комісії з охорони річки Дунай, основна мета якої полягає в аналізі стану і довгострокових змін поверхневих вод і (де це необхідно) – стану підземних вод у межах всього басейну. Особлива увага приділяється рівню транскордонного забруднення, змінам клімату та їхньому впливу на стан водних ресурсів [34, с. 68].

Таким чином, річковий басейн Дунаю та Тиси, як його складової, можна розглядати як «полігон» для адаптації українського водного законодавства до законодавства ЄС, в тому числі через упровадження положень Водної Рамкової Директиви. Цей досвід можна буде поширювати на інші річкові басейни України, однак наразі про реалізацію принципів ІУВР щодо водотоків, які знаходяться на території України, в тому числі міжнародних, говорити не доводиться [35].

Загалом інтегроване управління водними ресурсами міжнародних водотоків видається, безперечно, перспективним шляхом скоординованого розвитку водних ресурсів, що сприятиме досягненню максимального соціально-економічного благополуччя на справедливій основі без заподіяння шкоди стійкості життєво-важливих екосистем. Відповідно, міжнародно-правові дослідження ІУВР повинні бути продовжені, особливо в контексті перспектив створення механізмів застосування його принципів щодо міжнародних водотоків України.

Список використаних джерел:

1. Стадник М. Є. Вода як важливий елемент продовольчої безпеки / М. Є. Стадник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.3. – С. 69–74.
2. Nelson D. L. Lehninger Principles of Biochemistry. 5th edition / D. L. Nelson, M. M. Cox // W. H. Freeman. – 2008. – 504 p.
3. Freshwater resources: volume by continent [Електронний ресурс] // UNEP official site – Режим доступу : <http://www.unep.org/dewa/vitalwater/article32.html>.

4. Шаповал О.С. Проблеми використання водних ресурсів у світі [Електронний ресурс] / О.С. Шаповал // Матеріали наукової конференції Education and Science. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NND_2010/Ecologia/60631.doc.htm.
5. Закорчевна Н. Б. Національна політика управління водними ресурсами України [Електронний ресурс] / Н. Б. Закорчевна // ДНТБ України – Режим доступу : <http://gntb.gov.ua/files/conf08/zak.pdf>.
6. Оценка состояния трансграничных вод в регионе ЕЭК ООН: оценка трансграничных рек, озер и подземных вод в Восточной и Северной Европе. Выводы второй Оценки трансграничных рек, озер и подземных вод в регионе Европейской Экономической Комиссии // Европейская экономическая комиссия, Совещание Сторон Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер. – 2011. – 36 с.
7. The United Nations World Water Development Report: Managing Water Under Uncertainty and Risk // UNESCO. – 2012. – 380 p.
8. Інтегроване управління водними ресурсами // Глобальне Водне Партнерство-Україна – Базові публікації ТДК.– 2011. – № 4. – 40 с.
9. Governance for Sustainable Development: Outcomes from Johannesburg / R. Gardiner // WHAT Governance Programme. – 2002. – 7 p.
10. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию (Рио-де-Жанейро, 2012) «Будущее, которого мы хотим» // Организация Объединенных Наций – 2012. – 66 с.
11. The Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes 1992 // United Nations Treaty Series. – 2000. – Vol. 2105.– P. 457.
12. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер» від 01.07.1999 № 801-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 282.
13. Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable use of the Danube River (Danube River Protection Convention), signed on June 29 1994 // International Commission on Danube River Protection ICDPR. – 1998. – 22 p.
14. Закон України «Про ратифікацію Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай» (Конвенція про охорону ріки Дунай) від 17.01.2002 № 2997-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №21–22. – Ст. 143.
15. Convention on the Protection of the Rhine 1999// Official Journal. – L289. –16.11.2000. – P. 31.
16. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal. – 22.12.2000. – № 237.– Pp. 1–73.
17. Управление трансграничными водными ресурсами в Восточной Европе, на Кавказе и в Центральной Азии. Роль НКО в продвижении интегрированного управления водными ресурсами // Центр трансграничного сотрудничества Чудского озера. – 2011. – 40 с.
18. Методичні рекомендації з питань інтегрованого управління водними ресурсами, збереження водно-болотного різноманіття, створення екомережі та органічного землеробства. – Київ : Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2011. – 120 с.
19. Vermaat J. Managing European Coasts: Past, Present and Future / J. Vermaat // Springer, 2005. – 387 p.
20. Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков от 21.05.1997 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_323.
21. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses (New York, 21 May 1997) [Електронний ресурс] // United Nations Treaty Collection. – Режим доступу : http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&lang=en.
22. Status of the Watercourse Convention (as of 22 February 2013) [Електронний ресурс] // International Water Law Project. – Режим доступу : http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/watercourse_status.htm.
23. Hashimoto Action Plan II // The United Nations Secretary-General's Advisory Board on Water and Sanitation. – 2010. – 19 p.
24. Second Assessment of transboundary rivers, lakes and groundwaters // UNECE. – 2011. – 448 p.

25. Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat. Ramsar (Iran), 2 February 1971 // UN Treaty Series. – 1971. – No. 14583.
26. Закон України «Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів» від 29.10.1996 рр. № 437/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №50. – Ст. 279.
27. Конфликт интересов: водные ресурсы трансграничных рек [Електронний ресурс] // Art of War. – Режим доступу : http://www.artofwar.net.ru/profiles/sergei_skrpnik_andrei_greshnov_p/view_book/konflikt_interesov__vodnye_resursy_transgranichnyh_rek.
28. Loures F. Everything you need to know about the UN Watercourses Convention / F. Loures, A. Rieu-Clarke, M.-L. Vercambre // WWF International. – 2012. – 32 p.
29. Treaty for Amazonian Cooperation 1978 [Електронний ресурс] // Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). – Режим доступу : <http://sedac.ciesin.columbia.edu/entri/texts/amazonian.cooperation.1978.html>.
30. Boundary Waters Treaty 1909 Text [Електронний ресурс] // International Joint Commission official site. – Режим доступу : <http://bwt.ijc.org/index.php?page=Treaty-Text&hl=eng>.
31. Convention Relating To The Status Of The River Gambia 1978 [Електронний ресурс] // Food and Agriculture Organization of the United Nations official site. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/W7414B/w7414b0b.htm>.
32. Convention Relating To The Development Of The Chad Basin 1964 [Електронний ресурс] // International Environmental Agreements Database Project. – Режим доступу : http://iea.uoregon.edu/pages/view_treaty.php?t=1964-DevelopmentChadBasinConvention.EN.txt&par=view_treaty_html.
33. Guidance on Water and Adaptation to Climate Change // UN Economic Commission for Europe, Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. – 2009. – 144 p.
34. Руководство по интегрированному управлению водными ресурсами в бассейнах // Global Water Partnership, International Network for Basin Organizations. – 2012. – 111 p.
35. Про Проект Європейського Союзу «Посилення підтримки відомствам України, відповідальним за впровадження Дунайської та Рамсарської Конвенцій» [Електронний ресурс] // Регіональний інформаційний центр «Карпати». – Режим доступу : <http://carpaty.net/?p=13354&lang=uk>.

** Кулько Андрій Вадимович – кандидат юридичних наук, головний консультант Інституту законодавства Верховної Ради України.*